

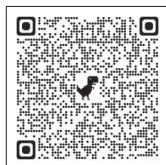
<https://doi.org/10.15407/rksu.40.087>

УДК 94:930](477)"18"

Тетяна Литвинова, доктор історичних наук,
професор, професор кафедри історії України,
Дніпровський національний університет
ім. Олеся Гончара (Дніпро, Україна)
ORCID: 0000-0002-8682-2819
E-mail: litvinova.tf@i.ua

ПРОМОВИ ВАСИЛЯ ПОЛЕТИКИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

Метою статті є введення до наукового обігу комплексу опублікованих та архівних промов Василя Полетики задля створення додаткових можливостей для реконструкції його інтелектуальної біографії та концептуального переосмислення ролі в інтелектуальному просторі України. **Методологічною основою роботи** стали підходи історичної біографістики, джерелознавства, археографії щодо аналізу й представлення опублікованих та архівних матеріалів. Важливим методологічним орієнтиром також був контекстуальний підхід, спрямований на включення джерел у найширші проблемно-тематичні та міждисциплінарні дослідницькі практики. **Наукова новизна** полягає в тому, що вперше до наукового обігу залучаються архівні джерела, інформаційний потенціал яких здатен суттєво розширити уявлення про громадську діяльність В. Полетики, про інтелектуальну ситуацію в Наддніпрянській Україні першої половини ХІХ ст., про роль дворянства в історії України. У біографічному контексті представлено обставини виголошення і подальшої публікації промов. Звернуто увагу на необхідність розглядати пропоновані тексти як важливе джерело вивчення українського ораторського мистецтва та публіцистики першої половини ХІХ ст. Наголошено на унікальності комплексу промов та винятковому значенні В. Полетики в публічному просторі Лівобережної

Цитування: Литвинова Т. Промови Василя Полетики як джерело до інтелектуальної історії України першої половини ХІХ століття. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2026. № 1 (40). С. 87—107. <https://doi.org/10.15407/rksu.40.087>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

України. **Висновки.** Дана стаття завершує понад 200-літню евристичну та едиційну роботу щодо введення до суспільного та наукового обігу комплексу промов В. Полетики. В результаті виявлено і оприлюднено дванадцять текстів за 1801—1835 рр. За життя оратора було надруковано чотири промови, шляхом подальшого археографічного опрацювання — ще чотири. Комплекс промов одного з лідерів дворянства Лівобережної України кінця XVIII — першої половини XIX ст. створює інформаційні умови для вивчення змісту текстів, риторських стратегій, ораторських практик у різноманітних проблемно-тематичних та дисциплінарних вимірах.

Ключові слова: архівне джерело, історичне джерелознавство, історична біографістика, інтелектуальна історія України, Василь Григорович Полетика, українська публіцистика XIX ст.

Актуальність теми обумовлена її дисциплінарною орієнтацією на такі напрями історичної науки, як історична біографістика, джерелознавство, археографія, інтелектуальна історія України. Вибір персоналії не є випадковим і пояснюється не лише «ювілейними» обставинами. Побіжно нагадаю, що для низки представників відомого українського козацько-старшинсько-дворянського роду Полетик 2025 рік був позначений ювілеями, вшанування яких підтримувалося на державному рівні. Та хоча для істориків круглі дати часто стають приводом для переосмислення, переінтерпретації, поглиблення знань щодо подій, явищ, особистостей, посилення уваги саме до Василя Григоровича Полетики (1765—1845) у даному разі пов'язане не лише з необхідністю розширення уявлень про його громадську активність. Василь Полетика, як і його батько Григорій Андрійович, також торішній ювіляр [11], увійшов в історію насамперед як один з можливих творців «Історії Русів», а також як автор «Записки о начале, происхождении и достоинстве малороссийского дворянства. 1809». Зараз це ім'я добре знають ті, хто цікавиться історією України XVIII—XIX ст. Відомого громадського діяча, письменника, збирача історичних документів та стародруків В. Полетику зараховують до кола українських патріотів початку XIX ст. і останнім часом згадують навіть у підручниках з історії, політології тощо. Але, незважаючи на таку популярність, дослідники зазвичай обмежуються стереотипною інформацією з тими оціночними та фактографічними неточностями, які здавна утвердилися в історіографії. Дуже мало уваги приділено подробицям життя та доволі різноманітної діяльності В. Полетики, що пояснюється не лише дослідницькими завданнями авторів, а й значним відривом від джерельної основи. Тому ще один джерелознавчо-археографічний вимір актуальності теми статті пов'язаний з акцентом на таких джерелах, як промови («речи»), та введенням до наукового обігу низки архівних пам'яток, до яких майже не зверталися біографи й дослідники суспільної думки, інтелектуальної історії України¹.

¹ Публікацію підготовлено в рамках стипендіальної програми Центру діалогу імені Юліуша Мерошевського (Centrum Dialogu im. Juliusza Mieroszewskiego), Польща.

Аналіз досліджень. Першим біографом Василя Полетики можна вважати В. Горленка, який, втім, відзначав, що йому не вдалося зробити навіть побіжний начерк «этой замечательной личности», оскільки «для биографии В.Г. Полетики, труда заманчивого и требуемого его благородной памятью, ...не найдено еще достаточно материалов» [3]. Стислі нариси подав В. Модзалевський [19, с. 126—127]. Ці біографічні ескізи в подальшому використовувалися дослідниками і популяризаторами без будь-яких суттєвих змін. Це ж стосується і згадок імені В. Полетики в контексті пошуку автора «Історії Русів» у численних наукових працях різних часів. У недавній історіографії було зроблено ряд уточнень щодо життя та діяльності В. Полетики, представлено джерельні можливості для створення його інтелектуальної біографії [14; 15; 16]. Але навіть у новітніх довідкових виданнях історики все ще не надають точного року народження діяча, визначаючи його між 1765 та 1767 рр., не згадують про навчання у Вітебському училищі, невірно вказують час перебування на різних посадах і т. п. [30]. Насичене різними практиками життя, активна і багатогранна діяльність В. Полетики, без сумніву, потребують спеціальної уваги задля відтворення інтелектуальної біографії, абстрагуючись від історіографічного «перевиробництва» та шлейфу «Історії Русів» і спираючись на актуальні археографічні та архівні матеріали.

Джерельна база роботи. Серед значного масиву як опублікованих, так і рукописних паперів родини Полетик, що зберігаються передусім в архівосховищах України, промови («речи») становлять порівняно невеликий, але важливий комплекс. Такі пам'ятки не фігурують у класифікаційних схемах традиційного джерелознавства [2; 6; 9], а їхнє значення не відрефлексоване в контексті інтелектуальної історії України XIX ст. Та не лише утилітарне використання їх у конкретно-історичних дослідженнях, а й публікація промов на сторінках різних видань мають давню традицію. Зокрема, публікувалися «речи» В. Капніста, М. Максимовича, А. Полетики, М. Репніна, Д. Бібікова, запорозького військового писаря [20, № 1704, 1727, 2037—2040; 22] та інших. Цікаво, що деякі промови В. Полетики були оприлюднені ще за його життя — в перші десятиліття XIX ст. Практика публікації продовжилася й у XX — на початку XXI ст. Але до поля зору істориків промови потрапляли лише у вузькоконтекстуальному ключі [13]. Хоча навіть не варто й говорити, що не лише для створення наукової біографії В. Полетики, а й для розуміння епохи, функціонування дворянства як привілейованої спільноти, процесу «вписування» в імперську систему і водночас збереження власної етнічної, регіональної ідентичності ці джерела становлять надзвичайну цінність. До них, як до окремого виду / жанру его-документів, не зверталися й джерелознавці.

Чернетки, писарські копії промов В. Полетики, з виправленнями і доповненнями рукою автора, так само, як і різноманітні за жанровими ознаками матеріали і передусім епістолярна спадщина Василя Григоровича,

формулярні списки про службу, атестати, грамоти, документи, що відносяться до управління маєтками, публічні промови, виголошені на дворянських зібраннях, записки публічно-ділового та приватно-ділового характеру, оригінальні наукові твори, бібліографічні описи тощо, зберігаються переважно серед фамільних паперів у фондах Чернігівського обласного історичного музею імені В.В. Тарновського (надалі — ЧІМ) та в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського НАНУ (надалі — ІР НБУВ). Три неопубліковані промови залучаються до наукового обігу в додатках до цієї статті. Можемо констатувати, зі сподіванням на майбутні архівні відкриття, що наразі завершується археографічний цикл виявлених на цей час промов В. Полетики. Обставинам появи атрибутуваних промов, археографічному, джерельному супроводу, характеристиці пам'яток буде приділено увагу нижче. Тут зроблю лише одну уточнюючу ремарку щодо публічної промови, що в описі фонду І (од. зб. 61422) ІР НБУВ значиться як «Речь маршала Роменского уезда Василия Полетики». Умовно датована XVIII ст., ця промова, опублікована О. Лазаревським без вказівки на авторство і відома в літературі як «Речь “О поправлении состояния Малороссии”» [26], належить Г.А. Полетиці й була виголошена ним на так званому Глухівському з'їзді у вересні 1763 р. [14].

Метою статті є введення до наукового обігу комплексу опублікованих та архівних промов Василя Полетики задля створення додаткових можливостей для реконструкції його інтелектуальної біографії та концептуального переосмислення ролі в інтелектуальному просторі України.

Виклад основного матеріалу. Обсяг і завдання статті не дають можливості детально зупинитися на подробицях біографії головного героя. Тому переважно зверну увагу на обставини появи промов та на фактори, які вплинули на підготовленість В. Полетики до ролі громадського діяча і публічного оратора. Банальне твердження, що такими факторами стали родинне виховання, приклад батька, наслідуваний Василем Григоровичем протягом життя, та освіта, в даному випадку красномовно підтверджується джерелами, зокрема й відомим епістолярієм Г.А. Полетики. Листування Григорія Андрійовича з двоюрідним братом, знаним на той час дипломатом Григорієм Івановичем Полетикою, 290-річчя від дня народження якого також відзначалося торік, свідчить, що питання про подальшу освіту синів було дуже важливим і ретельно обмірковувалося. Григорій Іванович збирав для брата і друга відомості про різні навчальні заклади Європи [31, с. 508—509]. Очевидно, з подібними проханнями Григорій Андрійович звертався й до архієпископа Могилівського Георгія Кониського.

Цікаво, що Г.А. Полетика, вихованець Києво-Могилянської академії, який сам продовжував виучку у столиці імперії та мав доволі широкі зв'язки в Петербурзі та Москві, для навчання дітей надав перевагу закладам Речі Посполитої. Цьому можуть бути різні, зокрема й побутові, пояс-

нення. Але очевидним є те, що батько орієнтувався на новітні тогочасні освітні стандарти, і до таких, припускаю, не належали навчальні заклади імперії, з системою викладання в яких він був добре обізнаний. Водночас, попри численні проблеми, Річ Посполита ще від середини XVIII ст., з ініціативи Станіслава Конарського, блискучого політичного діяча й релігійного мислителя та педагога, розпочала реформу освіти [1, с. 94—95], яка була продовжена Комісією народної освіти (Едукаційною комісією), затвердженою сеймом 1773 р. після ліквідації ордену єзуїтів. Проект реформ, як вважається, був просякнутий атмосферою «освіченого і водночас глибоко емоційного патріотизму», що позначилося й на навчальних програмах [1, с. 146]. Реформа стосувалася середніх закладів та університетів і передбачала розширене викладання основ математики, хімії, фізики, права й економіки, запровадження навчання польською мовою та вивчення сучасних європейських мов, насамперед французької та німецької. І сучасники, й пізніші дослідники неоднозначно оцінювали новації в освітній сфері. Але, вочевидь, відомості про різні негаразди у країні, про проблеми, пов'язані зокрема й з переходом від духовної до світської системи навчання, не надто засмучували тих, хто прагнув надати своїм нащадкам добру освіту. Тому річпосполитські навчальні заклади були популярними і в еліти Лівобережної Гетьманщини.

У вересні 1780 р., після домашньої виучки, Г.А. Полетика сам відвіз синів Василя, Івана та Павла для продовження освіти до Вітебська, де навчання продовжувалося до 1782 р., з батьківською настановою «учиться прилежно... ибо чем лучше и скорее в тех науках, в которых вы теперь отданы, успеете, тем скорее можете посланы быть туда, где высшие науки преподаются». Прикметно, що конфесійна приналежність учителів не мала значення. Зокрема, у Вільно Василь брав приватні уроки у вчителя-«базилианина». У контексті даної статті варто звернути увагу на детальні настанови Полетики-батька. Він рекомендував Василю «...еще год риторики послушать... и в сочинении речей и писем поупражняться. Есть ли же бы можно время твое разделить так, чтобы половину онаго употребить на упражнение в риторике, а другую в философии, то сие, может быть, послужило б к лучшей твоей пользе; математику-ж, пожалуй, продолжай по порядку, то есть от геометрии поступай в тригонометрию, там в механику и прочия оныя части» [33, с. 491—497].

Ще більш детальні рекомендації Г.А. Полетика надавав, за порадою Георгія Кониського відправляючи синів для продовження навчання у Вільно, де в 1782 р. «открылся новый университет и академия новым порядком учения и весьма похвальным» [32, с. 239—240]. Зауважу, що в часи навчання там Полетик ректором університету був відомий польсько-литовський просвітитель, астроном, математик Мартин Почобут-Одлянницький. Брати знову повинні були братися за німецьку мову, для чого батько особливо

радив знімати квартиру в хазяїна-німця. Крім приватних занять, наполягав, щоб Василь «академических лекций не презирал, тако ж диспутов и других публичных ексерциций в риторике и философии, что... ко многим делам... способным сделает, а особливо если сочтешь невыгодною для себя военную службу» [33, с. 496—497].

1784 року В. Полетика через смерть батька був змушений перервати навчання і повернутися на батьківщину, отримавши датований 14 січня 1785 р. «атестат» з Віленської Академії. Ним засвідчено, що протягом двох років у «здешней Академии и в питомцы Университета внесенный благородный г. Василий Полетика... весьма прилежал к Математике, Астрономии, Физике и Етике и во все науке свои время так себя вел, что за благонравие и наблюдение Академических установлений великой похвалы и препоручения достоин» [36]. Крім перерахованих в «атестаті» наук, згідно з формулярними списками, В. Полетика був «обучен латыни, французскому, немецкому и польскому языкам,... словесным наукам» [7]. Отже, батьківський приклад і настанови, ретельне слідування їм, новітні річпосполитські освітні практики та добросовісне ставлення до навчання стали для В. Полетики основою подальшої діяльності, підтриманої дворянською спільнотою. Його громадянська позиція, любов до вітчизни, добропорядність, моральність, прагнення працювати не тільки для особистої користі, а й для загального блага, ерудиція, знання історії ще за життя отримали визнання сучасників.

Смерть 1785 р. матері поставила В. Полетику на чолі великої родини, якою він повинен був опікуватися, зокрема й відстоюючи майнові права братів і сестер у судових процесах, поєднуючи це з господарськими справами та військовою службою, на яку вступив наприкінці 1786 р. Очевидно, слова батька щодо можливого усвідомлення сином такого роду діяльності «невигідною» виявилися пророчими: 30 травня 1790 р. В. Полетика отримав «атестат» про звільнення від служби, з якої вийшов у чині майора [37; 38] і до кінця життя прожив у родовому маєтку в с. Коровинці Роменського повіту.

На порівняно нетривалий час військової служби припадає й перша літературна вправа В. Полетики. 1788 року була опублікована його праця «Опыт рассуждений о первоначальных делах мира, о древнем Египте, об Ассирианах, о Мидянах и о Персах» [23], яка залишилася майже поза увагою дослідників. Варто наголосити, що цей історичний за змістом, морально-дидактичний за спрямованістю твір, який можна вважати апофеозом просвітницького підходу до історії як «наставниці», становить інтерес для характеристики як історичних поглядів, так і соціальних ідеалів молодого В. Полетики. Та якщо «Опыт...», найімовірніше, не був викликаний до життя якимись практичними мотивами, то в подальшому його твори були безпосередньо пов'язані з громадською діяльністю, конкретними суспільними запитами. Це цілком стосується і промов.

Після виходу у відставку Василь Полетика присвятив себе господарським і сімейним справам, громадській діяльності, розширенню батьківської бібліотеки, що для нього також стало пристрастю. Василь Григорович двічі обирався маршалом дворянства Роменського повіту (1802, 1805—1812). У жовтні 1805 р. він був «єдинодушно» обраний губернським маршалом дворянства, що було скасовано генерал-губернатором О. Куракіним [39], який віддав перевагу М. Милорадовичу. З 1807 р. Василь Григорович — попечитель Роменських богоугодних закладів, а 1811 р. обраний почесним наглядачем Роменського повітового училища. Саме з виконанням цих громадських обов'язків і пов'язане виголошення ним низки промов, звернених до дворянської спільноти, до обраних суддів, до більш широкої публіки, присутньої під час закладки та відкриття богоугодних закладів. Уже після остаточної відставки 1830 р. до дворянства Полтавської та Чернігівської губерній В. Полетика звертався через листи, які, однак, за формою практично не відрізнялися від промов.

Та перший вихід В. Полетики на публічну арену відбувся ще до обрання на посади, коли влітку 1801 р. дворянство Малоросійської губернії висувало депутатів для участі в коронації нового імператора та укладало колективну петицію, відому під назвою «Записка господам Депутатам от Дворян Малороссийской Губернии, для принесения его Императорскому Величеству Александру Павловичу всеподданнейшей благодарности за всемилостивейшее возстановление и утверждение Дворянской грамоты во всей ея силе, и о нуждах, от всех поветов изъясненных и в общем собрании ко уважению принятых», або «Записка 1801 г. о нуждах малороссийского дворянства» [4; 5]. В. Полетика брав участь у дворянських зібраннях, на одному з яких, фактично та ідейно наслідуючи батька, виголосив програмну промову, в нових умовах російської дійсності продемонструвавши свій погляд на бажаний устрій краю, що викликало значний суспільний резонанс [12]. Доволі радикальні пропозиції В. Полетики, окрім роменського дворянства, не знайшли широкої підтримки, і до кінцевого варіанту колективної «програми» перетворень, запропонованої урядові, потрапило тільки положення про відкриття університету. Ця промова дає можливість уявити, з яким настроєм входив В. Полетика на поприще служіння громадській справі. Це тим більш важливо тому, що він сам у подальшому був змушений відійти від радикальних автономістських пропозицій, зосередивши увагу на благодійності, філантропії, освіті, тобто фактично перейти до тактики так званих «малих справ». На відміну від низки інших Полетикиних промов, цей текст був опублікований лише в наш час [24].

У 1802 р. В. Полетикою були виголошені три промови, що стали відомі сучасникам завдяки публікації їх М. Карамзіним у «Вестнике Европы» за 1803 р. [25]. Важливою в даному разі є примітка, яку зробив відомий історик: «Благородные чувства сего почтенного Малороссийского Дворянина

достойны быть известны публике». Перша промова в публікації отримала назву «Об обязанностях выбирающих» (рукописний варіант з виправленнями та доповненнями самого автора зберігається в ЧІМ [40]), друга — «К избранным судьям» — в рукописному варіанті — «Речь сказанная Роменского повета маршалом Василием Полетиною при введении земских того же повета чиновников в места их присутствия. июля 11 дня 1802 года», третя — «О распространении просвещения» була виголошена 19 грудня, в рукопису зберігається у фамільному фонді — чернетка та писарська копія з виправленнями автора [41; 42; 43], а також у колекції О. Лазаревського (ІР НБУВ) — писарська копія з авторськими правками [8].

У подальшому одна з промов В. Полетики 1802 р., що відклалася в полтавському архівному зібранні, була надрукована І. Павловським у «Трудах» Полтавської архівної комісії. Заслуговує на увагу ремарка публікатора тексту цієї короткої промови, зверненої до обраних чиновників, яких В. Полетика за доручення губернатора приводив до присяги: «Цікава не стільки промова, скільки звичай говорити промову при вступі на посади обраних осіб» [27]. Промови 28 червня та 11 липня 1802 р. публікувались і в наш час [21, с. 246—248].

До періоду другого маршальства відносяться три з дванадцяти виявлених промов В. Полетики: 1 листопада 1805 р. [44], 2 лютого 1809 р. (опублікована О.Ф. Воейковим у 1811 р. і переопублікована в наш час [21, с. 249; 28]) та 11 січня 1809 р. (чернетка і писарська копія останньої зберігаються у фамільному фонді [45; 46]). Отже, за життя В. Полетики були оприлюднені чотири його промови. Решта довгий час залишалася поза увагою дослідників суспільної думки, як, до речі, і весь цей жанр «речей», який можна віднести до публіцистики того часу. Л. Майков, беручи участь в дискусії навколо авторства «Історії Русів», якось назвав В. Полетику, вважаючи саме його творцем цієї славнозвісної пам'ятки, малоросійським Тітом Лівієм [17, с. 11; 18, с. 277]. Порівняння, використане Л. Майковим, але не в зв'язку з авторством «Історії Русів», а відносно Полетикиної публіцистики, набуває певного символічного змісту. Подібно до того, як Тіт Лівій увійшов в історіографічну свідомість як взірць риторичного напрямку, «речи», виголошені В. Полетиною на початку ХІХ ст., слугували зразками української риторики того часу. Так, О. Воейков, оприлюднюючи промову В. Полетики «К избранным судьям», вмістив її у другу частину публікації — «Светское красноречие» — як «Образцовые сочинения в прозе знаменитых древних и новых писателей», зауваживши, що «...книга наша, особенно полезна для учащихся, может быть, по разнообразию материй, в ней заключенных, приятна и для всех Читателей вообще». Щоб краще зрозуміти значення промов В. Полетики, необхідно звернути увагу на коло авторів, твори яких вважалися зразками ораторського мистецтва і були вміщені в цій же частині книги — вождь британців Галгак (Калгак), який звернувся до своїх воїнів

перед битвою з римлянами, Цицерон, давньоримські державні діячі та полководці Гней Юлій Агрикола, Германік Юлій Цезар Клавдіан, М. Ломоносов, М. Карамзін тощо.

Як зазначено вище, В. Полетика значні зусилля докладав до організації справи охорони здоров'я. Зокрема, до роменського господарства богоугодних закладів належали не лише лікарня, а й пологовий будинок, шпиталь, богадільня, будинок для психічно хворих не тільки м. Ромни, а й чотирьох прилеглих до нього міст Полтавської губернії [35]. У нашій статті немає необхідності більш детально зупинятись на цій сторінці життя В. Полетики, оскільки вона вже була висвітлена в нарисі, опублікованому 1820 р. С. Глінкою під назвою «Человеколюбие» [34], стала предметом уваги в сучасній історіографії й проілюстрована публікацією промов, виголошених 31 травня 1821 р. та 14 жовтня 1826 р. під час закладки та відкриття роменських богоугодних закладів і звернутих насамперед до старців [13]. Як і в інших промовах, провідним мотивом тут було служіння людям і батьківщині, якій кожен «обязан... всем драгоценнейшим для человека, нравственностью своих деяний, и любовью к добродетели». У В. Полетики це було пов'язано зі стійким переконанням, що всі повинні працювати для загального блага, оскільки «богатый или бедный, сильный или слабый, но всякий праздный гражданин вреден» [46]. У цьому аспекті особливий інтерес становить розуміння В. Полетикою проблеми взаємозв'язку доброчесності, багатства і благородства, що може розглядатися в руслі підходів до інтелектуальної історії представників так званої Кембриджської школи, зокрема Квентіна Скіннера [10; 49]. В. Полетика вважав, що бідний, так само як і багатий, може бути доброчесним. Так, звертаючись до старців, він говорив: «...в летописях мира, в преданиях просвещенных народов, в лестнейшем для меня сожитии с вами я нахожу вас людьми благонравными и человеколюбивыми». Імовірно, це можна сприймати як риторичну фігуру, але частота згадування моральних категорій у листах В. Полетики до синів та у своєму заповіті дає підстави припустити, що справа не лише в риторичі.

Останнім з виявлених проявів громадської активності В. Полетики можна вважати його звернення до дворянських зібрань Полтавської й Чернігівської губерній 8 вересня 1835 р., коли семидесятилітній, обтяжений тілесними недугами чоловік, не маючи можливості бути присутнім на зібранні, вважав за необхідне «дать своего рода напутствие» і хоча б у такий спосіб взяти участь у громадській справі, бути корисним [47; 48]. Як зазначено вище, ці направлені дворянським спільнотам губерній дуже подібні тексти не виголошувалися безпосередньо, хоча за формою не відрізнялися від промов. Не випадково Б. Грінченко, який займався упорядкуванням фамільних паперів Полетик, вмістив ці публічні листи до розділу «Бумаги о службе Василия Григорьевича Полетики». Саме справи, а не ім'я визначають «прямое благородство человека», яке «состоит в том, чтоб, служа

отечеству достоинствами, познаниями и деяниями своими, быть полезным ему и людям» [47], — зазначав у листах-промовах до Чернігівського та Полтавського дворянських зібрань зовсім уже немолодий Василь Григорович. Улітку 2025 р. виповнилося 180 років від дня смерті В. Полетики, а у грудні — 260 років від дня його народження. Публікацію останніх з відомих його текстів, розрахованих на широку публіку, вважаю власним скромним внеском у вшанування пам'яті одного з безсумнівних лідерів суспільної думки України першої половини XIX ст.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше до наукового обігу вводяться архівні джерела, інформаційний потенціал яких здатен суттєво розширити уявлення про громадську діяльність В. Полетики, про інтелектуальну ситуацію в Наддніпрянській Україні першої половини XIX ст., про роль дворянства в історії України. У біографічному контексті представлено обставини виголошення й подальшої публікації промов. Звернуто увагу на необхідність розглядати пропоновані тексти як важливе джерело вивчення українського ораторського мистецтва та публіцистики першої половини XIX ст. Наголошено на унікальності комплексу промов та винятковому значенні В. Полетики в публічному просторі Лівобережної України.

Висновки. Публікацією даної статті завершується понад 200-літній період евристичної та едиційної роботи щодо залучення до суспільного та наукового обігу комплексу промов Василя Полетики. Як підсумок — виявлено і оприлюднено дванадцять текстів за 1801—1835 рр. За життя оратора було надруковано чотири промови, шляхом подальшого археографічного опрацювання протягом XX — початку XXI ст. — ще чотири. У Додатках до даної статті репрезентовані досі не опубліковані промови В. Полетики від 1 листопада 1805 р. й від 11 січня 1809 р. та два листи-промови від 8 вересня 1835 р.

Повний комплекс промов одного з лідерів дворянства Лівобережної України кінця XVIII — першої половини XIX ст. створює інформаційні умови для уточнення біографічних даних щодо життя та діяльності В. Полетики, вивчення змісту текстів, риторських стратегій, ораторських практик у різноманітних проблемно-тематичних та дисциплінарних вимірах, рецепції західних, зокрема античних, просвітницьких впливів на українське суспільство. Дослідження дозволяє розглядати тексти промов В. Полетики в руслі підходів до інтелектуальної історії представників так званої Кембриджської школи.

**Речь, произнесенная Роменского повета маршалом Василием Полетикою
ноября 1 дня 1805 года к избранным судиям.**

Почтенные сограждане!

Доверенность собраний ваших вводит вас в сие пристанище правосудия — и в нем оставляет стражами спокойствия и безопасности их — исполняю обряд сей в лице свидетеля ея — и ласкаюсь несомненною надеждою, что вы оправдаете выбор их бдительностию, непоколебимостию и рвением. Мысль, что соединенное милосердие с праводушием будет вашим законом, что мы все составим здесь одно согласное и благомыслящее семейство, что будем благородными не по одному только званию, но больше по делам своим, несказанно пленяет и утешает меня. Мы поищем бедных, которым поможем, нещастных, которых облегчим, — и тогда — тогда только соделаемся прямо имени сего достойными. Я отвращаю взор свой от строгого Манлія — и ищу между вами милосердаго Тита². Как // судии наши вы никогда не пройдете мимо темницы, не обозрев в ней братий ваших жалких жертв слабостей человеческих, не вздохнув вместе с ними и не вспомнив, что там часто заключается невинность в оковах — и добродетельный сильнейшим угнетенный носит с злодеем одни вериги. С таковыми при суждении виновных размышлениями слезы ваши смешаются с чернилами — и изобразят на бумаге сердце ваше. — Человечество принесет пред вами жертву свою. Чувствования же ваши уверят вас — И вы после сего никогда не позабудете, что и вы сами в числе слабых смертных. Наконец обращаюсь к себе — Вы мне оказали величайшую честь единодушным избранием меня в свои предводители, которой я столь мало нахожу себя достойным. — Я многих знаю из вас, которых жизнь должна быть для меня образцом, а поступки правилами, и которых седина венчает мудрость и опытность. Зима лет покрыла уже главу сих почтенных старейшин — и хладом своим изгнала страсти и предрасудки их. Сожалею, что вы отринули совет мой и не избрали из чреды их для себя и меня наставника. Кто из вас не видел, что я жил в сердцах всего благороднаго здешней Губернии сословия, *и хотя расположение начальства не было с вашим ко мне одинаково; но вы*³, оставив для меня то же самое // место в своих [сердцах. — Т. Л.], наградили бы меня тем более нежели всеми почестями света. — Любовью к отечеству — привязанностию к вам, почтенные мои собрания, я желаю снискать у вас одно то — и понести с собою в вечность.

ЧИМ. Ал. 502 / 38 / 15. 2 арк.

² Манлій — один із представників патриціанського роду Манлійів. Імовірно, йдеться про Гайя Манлія Валента, давньоримського державного та військового діяча 1 ст. н. е. Тіт — римський імператор Тіт Флавій Веспасіан, який помилував заколотників, що вчинили замах на його життя. В Новий час — герой низки творів мистецтва. З очевидністю, тут пряма відсилка до опери Вольфганга Моцарта «Милосердя Тіта», що є свідченням не лише обізнаності В. Полетики з античною традицією, а й із сучасною йому західноєвропейською музичною культурою.

³ Курсивом виділено вставки В. Полетики на полях текстів.

**Речь, произнесенная в Полтаве Маршалом Малороссийской Полтавской губернии
Роменского повета Василием Полетикою в собрании дворянства сей губернии
11 января 1809 года**

Благородное собрание

Уже в третий раз я имею щастие находиться между вами — Уже в третий раз имею удовольствие читать на лицах ваших то, что вы ищите собственного благополучия в общем всех, что в совести, законе и благомыслии находите вы и теперь первья для себя правила. Не забывайте, скажу я вам с славнейшими нравоучителями, с истинными друзьями человечества, почтенные сограждане, не забывайте никогда, что надобно сперва быть добрыми, чтоб быть напоследок щастливыми, быть человеколюбивыми, чтоб быть мудрыми, быть трудолюбивыми, чтоб быть полезными. — Поставив труд непреложным долгом человека общественного, не станете вы требовать мзды прежде понесения онаго, так как и искать премудрости вне человеколюбия. Покажите мне, где тот добрый человек, который ничем не должен отечественной стране своей? Кто бы он ни был, он обязан ей всем драгоценнейшим для человека, нравственностью своих деяний, и любовью к добродетели. — Богатый или бедный, сильный или слабый, но всякий праздный гражданин вреден. Что вы можете наблюдать, познавать существа и их связи; можете чувствовать порядок, красоту добродетели; можете созерцать вселенную, возвышаться // к руке, ею управляющей; можете любить добро, творить его, и сравните ли с несмысленными животными? Позабудете ли братий своих отсутствующих и вверяющих здесь свою честь, свою безопасность и свое спокойствие вашему безпристрастию, вашей благонамеренности и разборчивости, и с ними вместе отечество? Верховная власть призывает вас опять к отечественному служению. — Помните ж, что когда власть сия останется одна на своей, а просвещение и мудрость на другой стороне, тогда люди умные редко будут помышлять о великих делах, Государи редко будут делать благая, а народы пребудут подлыми, развращенными и несчастными. Сколь скоро общественное служение престаёт быть первым делом граждан, сколь скоро любят они лучше служить богатством своим, а не лицами, тогда государство, поддерживаемое не сынами своими, а наемниками, близко уже к своему падению. В сем благородном собрании своем вы излагаете общую волю всех. — Волю всегда справедливую и полезную. — Всех не развращают; но часто обманывают, и тем только доводят до того, что кажется, будто все желают зла. — Органом только воли всех восстанавливается право природного равенства между людьми. Кем хотите вы быть предводимы? Не добрыми ли сынами отечества, не нежными ли друзьями человечества? которые бы с светильником просвещения и нравственности повели вас по пути чести и пользы. Кем хотите вы быть судимы? Не честными ли, не праводушными ли, не сострадательными ли судиями? которые бы гонимым слабым отверзали сами двери храмов правосудия // и, защищая их от сильных, останавливали б сих всегда страшным для злодеев видом силы и казни закона. — Ищите их во всех состояниях между собою, безо всякаго различия богатых от бедных. — Прямое благородство состоит в том, чтоб быть полезным отечеству. — Видели во всех веках людей, знаменитых отечественными добродетелями, исходящих из всех состояний. — В глазах наших стоят Агавоклы⁴,

⁴ Ідеться про Агафокла (361 до н. е. або 360 до н. е. — 289 до н. е.) — давньогрецького політика та військового начальника, сина гончара. Його правління було часом політичної могутності та культурного розквіту Сиракуз.

Франкліны ⁵, Коломбы ⁶. Избираемым вами скажите, что Фемистоил ⁷ и Епаминонд ⁸ могли бы проводить дни свои в покое, что дарования Алкивиада ⁹, его воинские подвиги, услуги, оказанные им отечеству, не могли доставить ему такого почтения, каким наслаждались Аристид ¹⁰ и Фимион, что человек, действуя только с пламенным усердием на подобных себе, чувствует свое величие и им пленяется, что совершеннейшие люди рождены для помощи и защиты других людей. — Припомните им ответ Салона ¹¹, законодателя Афинян, когда он был вопрошен, какой град кажется ему щастливейшим и благоустроеннейшим? Что это был бы тот, где б всяк из граждан взирал на обиду, причиненную его согражданину, как на свою собственную, и домогался бы отмщения за оную с равным жаром. — Судиям же вашим, что вопль несчастного и прискорбное чувствование, которое производит он в душе великого и богатого суть гласом природы, вызывающим его к той чувствительности, которая должна соединять всех людей, что они прежде, нежели починут от ежедневных трудов своих, должны посещать темницы, // и изводить из оных томящихся жертвы страстей и слабостей, неизбежных человечеству. — Пусть они не забывают, в каком удручении находилась вся Спарта, когда дело шло о наказании виновного гражданина, подверженного всему тому, что нечуждо человеку. — Пусть не выпускают из рук своих просвещеннейших законописателей Реналья ¹² и Бентама ¹³ и черпают в них наставления к благоденствию людей. Отцы народа! Начальники людей! Я повторяю вам именем соединившаго жребий всех их, что собственное ваше благополучие зависит от благополучия их. Находя ж вас по сердцу и расположению вашему ближними моими, иду наслаждаться между вами жизнью спокойно.

ЧИМ. Ал. 502 / 38/17(16). 2 арк.

⁵ Франклін Бенджамін (1706—1790) — американський політичний діяч, дипломат, філософ, письменник, один із засновників США.

⁶ Ідеться про Христофора Колумба.

⁷ Ідеться про Фемістокла — давньогрецького державного діяча часу греко-перських війн, одного з «батьків-засновників» афінської демократії. Відстоював інтереси торговців, ремісників, бідноти.

⁸ Епамінонд — військовий і політичний діяч Стародавньої Греції, глава Фів і Беотійського союзу, який зробив великий внесок у розвиток військового мистецтва. Був вихідцем зі старовинного фіванського роду.

⁹ Алквіад — давньогрецький державний діяч, оратор, полководець часів Пелопоннеської війни (431—404 рр. до н. е.). В. Полетика, ймовірно, мав на увазі бурхливе політичне життя Алквіада — противника Спарти, який у певний період війни перейшов на бік противника, потім знову воював на боці Афін, відправлявся у вигнання тощо.

¹⁰ Арістид Справедливий (530 до н. е. — 468 до н. е.) — афінський полководець і політик. Належав до аристократичного роду, був виразником інтересів землевласницької аристократії Атики.

¹¹ Салон (близько 640 до н. е. — 558 до н. е.) — афінський політик, реформатор, законодавець, поет, прихильник Афінської демократії.

¹² Рейналь Гійом Тома Франсуа (зустрічаються також варіанти Райналь, Реналь (1713—1796) — французький історик і соціолог, представник Просвітництва, праці якого в Росії почали перекладатися з 1776 р. Особливої популярності вони набули на початку XIX ст.

¹³ Бентам Джеремі (1748—1832) — англійський філософ і правознавець, засновник філософської течії утилітаризму. На час промови В. Полетика міг бути знайомий із працями Бентама «Вступ до принципів моралі та законодавства» (An Introduction to the Principles of Morals and Legislation, 1780) та «Трактати із цивільного і кримінального законодавства» (Traité de législation civile et pénale, 1802).

Благородное собрание Дворянства Малороссийской Полтавский Губернии!

Прошло уже 26 лет с того времени, как я имел честь и удовольствие беседовать с вами, почтеннейшие сограждане, посреди сего собрания. Семидесятилетняя уже старость, соединенная во мне с телесными недугами, устраняет меня, к сожалению моему, теперь от вас. Пламенная только любовь к отечеству и вам не затворяет еще уст моих, глаголющих от избытка сердца, пред вами. Излагая в сем благородном собрании общую волю всех, волю всегда и у всех священную, справедливую и полезную, вы не позабудете и отсутствующих братий ваших, вверяющих свою честь, свою безопасность и свое спокойствие вашему безпристрастию, вашей благонамеренности и вашей разборчивости. Достой // нейшие, предизбранные вами, поведут всех нас, с светильником просвещения и нравственности в руках своих, по пути славы и пользы. Изыщите таковых во всех состояниях, безовсякаго различия богатых от бедных. Прямое благородство человека, состоящее в том, чтоб, служа отечеству достоинствами, познаниями и деяниями своими, быть полезным ему и людям. Не большая ли часть из бессмертных великих людей были бедными? Прилепляясь к законам отечества вашего, сердце ваше будет иметь свои собственные законы; а совесть ваша даст вам сильнейшее от всех земных. Я желал бы при том с женою Аристиды¹⁴, чтоб дела общия были вашими, а ваши общими. Я почитаю излишним разсуждать с вами о правилах честности и безпристрастия. Во глубине сердец наших гнездиться всегда врожденное начало справедливости и добродушие. Меня ж оставте между собою Педаретом¹⁵, радовавшимся некогда в Спарте, что там много есть граждан, достойнейших его. // Таковыя чувствования и расположения мои к любезному отечеству моему и к вам я понесу с собою в вечность, если, ложась во гроб и закрывая глаза мои на веки, тогда с радостным восторгом увижу, что оно под руководством мудрых и достойных сынов своих благоденствует. Удостойте наконец благосклонного внимания последния, может статься, уже изречения пред вами, состарившагося с усердным желанием достижения вами в мире сем всех земных благ и непоколебимаго щастия, собрата вашего, желанием, которого сердце его всегда к вам преисполнено было и будет.

Роменского уезда село Коровинцы
сентября 8 дня 1835 года

ЧИМ. Ал. 502 / 38/35. 2 арк.

Благородное собрание Дворянства Малороссийской Черниговской Губернии!

Давно уже имею я честь и удовольствие беседовать с почтеннейшими соотчичами моими в Малороссийской Полтавской губернии посреди общего их собрания. Но в первый еще раз беру на себя смелость, от избытка глаголющего сердца, вещать перед

¹⁴ У давньогрецькій історії Аристид (530—468 рр. до н. е.) також відомий як Аристид Справедливий — видатний афінський політик і полководець. Ім'я його дружини невідоме, іноді її називають Клеодика. Сучасники сприймали Аристиду як втілення шляхетності, справедливості, невідкупності.

¹⁵ Педарет — спартанський полководець кінця Пелопоннеської війни. Не потрапивши до числа 300 кращих воїнів, він радів тому, що в державі виявилось достатньо громадян, ліпших за нього.

вами. Мы с вами дети одной матери отчизны. Благосостояние и нужды наши неразделимы. И хотя семидесятилетняя уже, преклонная старость, соединенная притом во мне с телесными недугами, устраняет меня, к сожалению моему, теперь от них и вас; но пламенная любовь к отечеству и вам ставит и удерживает меня всегда в сонме вашем, не затворяя уст моих пред вами. Излагая в сем благородном собрании общую волю всех, волю всегда и у всех священную, справедливую и полезную, вы не позабудете и отсутствующих братьев ваших,веряющих свою честь, свою безопасность и свое спокойствие вашему безпристрастию, вашей благонамеренности и вашей разборчивости. Достойнейшие, предизбранные вами, поведут всех нас, с светильником просвещения и нравственности в руках своих, по пути славы и пользы. Прилепляясь к законам // отечества вашего, сердце ваше будет иметь свои собственные законы; а совесть ваша даст вам сильнейшее от всех земных. Суд, милость и правда возсядут с ними. Невинные оправдаться. Виновные осудяться ими; но как жертвы часто предковений человеческих. Миролюбием они заставят тяжущихся жить спокойно. Закостеневшим во враждебных ссорах они откроют святую истину закона и ею прекратят распри их. С полною на защиту их надеждою пускай только входит к ним один справедливый проситель, бедный, угнетаемый богатым, слабый, гонимый сильным. Особу ж каждого из невинных собратий своих почтут они всегда неприкосновенною. Тако совершат почтенные сограждане сии течение своего пути правды. Тако оправдят доверенность предизбравших их. К поощрению ж себя // к неусыпным трудам не забудут, что за пределами трудного сего поприща ожидают их благодарность и слава, имя добрых граждан, живших для блага общаго. Я желал бы при том с женою Аристиды, чтоб дела общия были вашими, а ваши общими. Я почитаю излишним рассуждать с вами о правилах честности и безпристрастия. Во глубине сердец наших гнездиться всегда врожденное начало справедливости и добродушие. — Ищите таковых во всех состояниях, не различая богатых и бедных. Прямое величие и благородство человека состоит в том, чтоб, служа отечеству, достоинствами, познаниями и деяниями своими быть полезным ему и людям. Не большая ли часть из бессмертных, великих людей были бедными? Меня ж оставте между собою Педаретом, радовавшимся некогда в Спарте, что там много есть граждан, достойнейших его. // Таковыя чувствования и расположения мои к любезному отечеству моему и к вам я понесу с собою в вечность, если, ложась во гроб и закрывая глаза мои на веки, тогда с радостным восторгом увижу, что оно под руководством мудрых и достойных сынов своих благоденствует. Удостоите наконец благосклонного внимания последния, может статься, уже изречения пред вами, состарившагося с усердным желанием достижения вами в мире сем всех земных благ и непоколебимаго щастия, собрата вашего, желанием которого сердце его всегда к вам преисполнено было и будет.

Роменского уезда село Коровинцы
сентября 8 дня 1835 года

ЧИМ. Ал. 502 / 38/37. 2 арк.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баттервік Р. Світло і племін. Річ Посполита. 1733—1795. Львів, 2025. 576 с.
2. Воронов В.І. Джерелознавство історії України: курс лекцій. Дніпропетровськ, 2003. 334 с.

3. Горленко В. Из истории южно-русского общества начала XIX века // Киевская старина. 1893. Январь. С. 41—76.
4. Записка 1801 г. о нуждах малороссийского дворянства // Киевская старина. 1890. Август. Док., изв. и заметки. С. 310—316.
5. Записка господам Депутатам от Дворян Малороссийской Губернии, для принесения его Императорскому Величеству Александру Павловичу всеподданнейшей благодарности за всеилостивейшее возстановление и утверждение Дворянской грамоты во всей ея силе, и о нуждах, от всех поветов изъясненных и в общем собрании ко уважению принятых // Чтения в Императорском Обществе истории и древностей российских. 1865. Кн. 1. С. 193—199.
6. Данилевский И.Н., Кабанов В.В., Медушевская О.М., Румянцева М.Ф. Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники российской истории: учеб. пособие. Москва, 1998. 702 с.
7. ІР НБУВ. Ф. 1. Од. зб. 61423. Арк. 3 зв. — 4.
8. ІР НБУВ. Ф. 1. Од. зб. 61418.
9. Історичне джерелознавство / авт. кол.: Я. Калакура, І. Войцехівська, С. Павленко та ін. Київ, 2002. 486 с.
10. Кембриджская школа: теория и практика интеллектуальной истории. Москва, 2018. 632 с.
11. Литвинова Т. Григорій Андрійович Полетика: до 300-річчя від дня народження // Український історичний журнал. 2025. № 3. С. 81—104.
12. Литвинова Т. «Сословные нужды и желания» дворянства Лівобережної України на початку XIX ст. // Український історичний журнал. 2005. № 2. С. 67—78.
13. Литвинова Т. Благодійність Лівобережного дворянства у першій половині XIX століття // Гуманітарний журнал. 2001. № 3—4. С. 47—55.
14. Литвинова Т. До питання про історичні погляди та соціальні ідеали Григорія і Василя Полетик // История общественной мысли России и Украины XVII — начала XX в. Дніпропетровськ, 1992. С. 52—63.
15. Литвинова Т. Матеріали до біографії Василя Григоровича Полетика // Історія і особистість історика : збірник наукових праць, присвячених 60-річчю ювілею професора Ганни Кирилівни Швидько. Дніпропетровськ, 2004. С. 202—217.
16. Литвинова Т. Папери родини Полетик в архівосховищах України та Росії // Архіви України. 2006. № 1—6. С. 47—70.
17. Майков Л. К вопросу об «Истории Русов». Санкт-Петербург, 1893. 21 с.
18. Його ж. Малорусский Тит-Ливий // Историко-литературные очерки. Санкт-Петербург, 1895. С. 273—291.
19. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. Киев, 1914. Т. 4. 1914. IV, 832, 26 с.
20. Палієнко М.Г. «Киевская старина» (1882—1906): Систематичний покажчик змісту журналу. Київ, 2005. 608 с.
21. Пам'ятки суспільної думки України (XVIII — перша половина XIX ст.) : хрестоматія / під ред. А.Г. Болебруха. Дніпропетровськ, 1995. 488 с.
22. Полетика А.А. Речь по поводу приезда Екатерины II в Чернигов // Чтения в Императорском Обществе истории и древностей российских. 1865. Кн. 2. Отд. 5. Смесь. С. 91.
23. Полетика В. Опыт рассуждений о первоначальных делах мира, о древнем Египте, об Ассирианах, о Мидянах и о Персах. Санкт-Петербург, 1788. 188 с.

24. Полетика В.Г. Промова, виголошена на зборах дворянства Роменського повіту. 2 серпня 1801 року // Пам'ятки суспільної думки України XVIII — першої половини XIX ст.: хрестоматія / під ред. А.Г. Бolečуха. Дніпропетровськ, 1995. С. 242—246.
25. Речи Роменского Повета Маршала Василия Полетики, произнесенные им в собрании Дворянства в Полтаве // Вестник Европы. Москва, 1803. Ч. X. № 13. С. 39—45.
26. Речь «О поправлении состояния Малороссии» // Киевская старина. 1882. Октябрь. С. 119—125.
27. Речь Роменского предводителя дворянства В. Полетики / публ. И.Ф. Павловский // Труды Полтавской ученой Архивной Комиссии. 1916. Вып. 14. Док., изв. и заметки. С. 238.
28. Речь, произнесенная Маршалом Василием Полетикой ко избранным судиям // Образцовые сочинения в прозе знаменитых древних и новых писателей в шести частях. Ч. 2. Светское красноречие. Москва, 1811. С. 173—174.
29. Русский биографический словарь. Санкт-Петербург, 1905. Т. 14. С. 320—321.
30. Струкевич О. Полетики // Історія України в особах: Козаччина / авт. кол.: В. Горобець О. Гуржій, В. Матях та ін. Київ, 2000. С. 284.
31. Частная переписка Григория Андреевича Полетики // Киевская старина. 1894. Июнь. С. 496—513.
32. Частная переписка Григория Андреевича Полетики // Киевская старина. 1895. Май. С. 238—262.
33. Частная переписка Григория Андреевича Полетики // Киевская старина. 1893. Июнь. С. 491—505.
34. Человеколюбие (К издателю из Ромен) // Русские анекдоты военные, гражданские и исторические изданные Сергеем Глинкою в трех частях. Москва, 1820. Ч. 2. С. 66—69.
35. Чернігівський обласний історичний музей ім. В.В. Тарновського. Ал. 502/ 10/ 13. Арк. 22—23.
36. Там само. Ал. 502/ 38/ 2.
37. Там само. Ал. 502/ 38/ 3.
38. Там само. Ал. 502/ 38/ 21.
39. Там само. Ал. 502/ 38/ 13.
40. Там само. Ал. 502/ 38/ 4.
41. Там само. Ал. 502/ 38/ 5.
42. Там само. Ал. 502/ 38/ 8.
43. Там само. Ал. 502/ 38/ 9.
44. Там само. Ал. 502/ 38/ 15.
45. Там само. Ал. 502/ 38/ 16.
46. Там само. Ал. 502/ 38/ 17.
47. Там само. Ал. 502/ 38/ 35.
48. Там само. Ал. 502/ 38/ 37.
49. Skinner Q. Liberty before Liberalism. Cambridge University Press, 1998. 142 p. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139171274>

Отримано 5 березня 2025 р.

REFERENCES

1. Battervik R. Svitlo i plomin. Rich Pospolyta. 1733—1795 [Light and Flame. The Polish-Lithuanian Commonwealth. 1733—1795]. Lviv, 2025. 576 p. [In Ukrainian].

2. Voronov V.I. Dzhereleloznavstvo istorii Ukrainy: kurs lektsii [Source studies of Ukrainian history: lecture course]. Dnipropetrovsk, 2003. 334 p. [In Ukrainian].
3. Gorlenko V. Iz istorii iuzhno-russkogo obshchestva nachala XIX veka [From the history of the southern Russian society of the early 19th century]. *Kievskaiia starina* [Kyiv Antiquity]. 1893. January. Pp. 41—76. [In Russian].
4. Zapiska 1801 g. O nuzhdakh malorossiiskogo dvorianstva [Note from 1801 on the needs of the Little Russian nobility]. *Kievskaiia starina* [Kyiv Antiquity]. 1890. August. Pp. 310—316. [In Russian].
5. Zapiska gospodam Deputatam ot Dvorian Malorossiiskoi Gubernii, dlia prineseniia ego Imperatorskomu Velichestvu Aleksandru Pavlovichu vsepoddanneishei blagodarnosti za vsemilostiveishee vozstanovlenie i utverzhdenie Dvorianskoi gramoty vo vsei eia sile, i o nuzhdah, ot vseh povetov iziasnennyh i v obshchem sobranii ko uvazheniiu priniatykh [A note to the gentlemen Deputies from the Nobility of the Little Russian Province, to bring to His Imperial Majesty Alexander Pavlovich the most humble gratitude for the most gracious restoration and confirmation of the Nobility Charter in all its force, and about the needs, from all the districts explained and accepted with respect in the general meeting] // Chteniia v Imperatorskom Obshchestve istorii i drevnostei rossiiskikh [Readings at the Imperial Society of Russian History and Antiquities]. 1865. Book 1. Pp. 193—199. [In Russian].
6. Istochnikovedenie: Teoriia. Istoriia. Metod. Istochniki rossiiskoi istorii: ucheb. Posobie [Source studies: Theory. History. Method. Sources of Russian history: textbook] / I. Danilevski, V. Kabanov, O. Medushevskaiia, M. Rumiantseva (authoring team). Moscow, 1998. 702 c. [In Russian].
7. Fond 1. Unit 61423. Fols. 3—4. Institute of Manuscript of V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine.
8. Ibidem. Unit 61418.
9. Istorychne dzhereleloznavstvo [Historical source studies] / Ya. Kalakura, I. Voitsekhivska, S. Pavlenko and others (authoring team). Kyiv, 2002. 486 p. [In Ukrainian].
10. Kembriidzhskaiia shkola: teoriia i praktika intelektualnoi istorii [Cambridge school: theory and practice of intellectual history]. Moscow, 2018. 632 p. [In Russian].
11. Lytvynova T. Hryhorii Andriiovych Poletyka: do 300-richchia vid dnia narodzhennia [Grigoriy Andriiovych Poletyka: to the 300th anniversary of his birth]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [Ukrainian Historical Journal]. 2025. No. 3, pp. 81—104. [In Ukrainian].
12. Lytvynova T. «Soslovnye nuzhdy i zhelaniia» dvorianstva Livoberezhnoi Ukrainy na pochatku XIX st. [«Class needs and desires» of the Nobility of Left-Bank Ukraine at the Beginning of the 19th Century]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [Ukrainian Historical Journal]. 2005. No. 2, pp. 67—78. [In Ukrainian].
13. Lytvynova T. Blahodiinist Livoberezhnoho dvorianstva u pershii polovyni XIX stolittia [Charity of the Left Bank Nobility in the First Half of the 19th century]. *Humanitarnyi zhurnal* [Humanitarian Journal]. 2001. No. 3—4, pp. 47—55. [In Ukrainian].
14. Lytvynova T. Do pytannia pro istorychni pohliady ta sotsialni idealy Hryhoriia i Vasylia Poletyk [On the question of the historical views and social ideals of Hryhoriy and Vasyly Poletyky]. *Istoriia obshchestvennoi mysli Rossii i Ukrainy XVII — nachala XX v.* [History of social thought in Russia and Ukraine in the 17th — early 20th centuries]. Dnipropetrovsk, 1992. Pp. 52—63. [In Ukrainian].
15. Lytvynova T. Materialy do biohrafi Vasylia Hryhorovycha Poletyka [Materials for the biography of Vasyly Hryhorovych Poletyka]. *Istoriia i osobystist istoryka: zbirnyk nauko-*

- vykh prats, prysviachenykh 60-richnomu yuvileiu profesora Hanny Kyrylivny Shvydko* [History and Personality of the Historian: A collection of scientific works dedicated to the 60th anniversary of professor Hanna Kyrylivna Shvydko]. Dnipropetrovsk, 2004. Pp. 202—217. [In Ukrainian].
16. Lytvynova T. Papery rodyny Poletyk v arkhivoskhovyshchakh Ukrainy ta Rosii [Papers of the Poletyk family in the archives of Ukraine and Russia]. *Arkhivy Ukrainy* [Archives of Ukraine]. 2006. No. 1—6, pp. 47—70. [In Ukrainian].
 17. Maikov L. K voprosu ob «Istorii Rusov» [On the issue of the «History of the Rus»]. Saint-Petersburg, 1893. 21 c. [In Russian].
 18. Maikov L. Malorusskii Tit Livii [Little Russian Titus Livius]. *Istoriko-literaturnye ocherki* [Historical and literary essays]. Saint-Petersburg, 1895. Pp. 273—291. [In Russian].
 19. Modzalevskii V.L. Malorossiiskii rodoslovnik [Little Russian genealogy]. Kyiv, 1914. Vol. 4. IV, 832, 26 p. [In Russian].
 20. Paliienko M. «Kyevskaia starina» (1882—1906): Systematychnyi pokazhchyk zmistu zhurnalu [«Kyiv Antiquity» (1882—1906): Systematic index of the journal's contents]. Kyiv, 2005. 608 p. [In Ukrainian].
 21. Pamiatky suspilnoi dumky Ukrainy (XVIII — persha polovyna XIX st.): khrestomatiia [Monuments of Ukrainian public opinion (18th — first half of the 19th century): anthology] / A. Bolebrukh (Ed.). Dnipropetrovsk, 1995. 488 p. [In Ukrainian and Russian].
 22. Poletika A.A. Rech po povodu priezda Ekateriny II v Chernigov [Speech regarding the arrival of Catherine II in Chernihiv] // Chteniia v Imperatorskom Obshchestve istorii i drevnostei rossiiskikh [Readings at the Imperial Society of Russian History and Antiquities]. 1865. Book 2. C. 91. [In Russian].
 23. **Poletika V. Opyt rassuzhdenii o pervonachalnykh delakh mira, o drevnem Egipte, ob Assirianakh, o Midianakh i o Persakh** [An attempt at reasoning about the original affairs of the world, about ancient Egypt, about the Assyrians, about the Medes and about the Persians]. Saint-Petersburg, 1788. 188 p. [In Russian].
 24. Poletika V. Promova, vyholoshena na zborakh dvorianstva Romenskoho povitu. 2 serpnia 1801 roku [Speech delivered at a meeting of the nobility of Romensky district. August 2, 1801]. *Pamiatky suspilnoi dumky Ukrainy (XVIII — persha polovyna XIX st.): khrestomatiia* [Monuments of Ukrainian public opinion (18th — first half of the 19th century): anthology] / A. Bolebrukh (Ed.). Dnipropetrovsk, 1995. Pp. 242—246. [In Ukrainian].
 25. **Rechi Romenskogo Poveta Marshala Vasiliia Poletiki, proiznesennye im v sobranii Dvorianstva v Poltave** [Speeches of the Romensky Povet Marshal Vasily Poletika, delivered by him at the Assembly of the Nobility in Poltava]. *Vestnik Evropy* [Herald of Europe]. Moscow, 1803. Pt. X. No. 13, pp. 39—45. [In Russian].
 26. Rech «O popravlenii sostoianiia Malorossii» [Speech “On the improvement of the state of Little Russia”]. *Kievskaia starina* [Kyiv Antiquity]. 1882. October. Pp. 119—125. [In Russian].
 27. Rech Romenskogo predvoditelia dvorianstva V. Poletiki [Speech of the Romensky leader of the nobility V. Poletika] / I. Pavlovskiy (Auth.-Comp.). *Trudy Poltavskoi uchenoi Arhivnoi Komissii* [Works of the Poltava Scientific Archival Commission]. 1916. Iss. 14, p. 238. [In Russian].
 28. **Rech, proiznesennaia Marshalom Vasiliem Poletikoi ko izbrannym sudiiam** [Speech delivered by Marshal Vasily Poletika to the elected judges]. *Obraztsovye sochineniia v proze znamenitykh drevnikh i novykh pisatelei v shesti chastiakh* [Model essays in prose by famous ancient and modern writers in six parts]. Pt. 2. Svetskoe krasnorechie [Secular eloquence]. Moscow, 1811. Pp. 173—174. [In Russian].

29. Rysskii biograficheskii slovar [Russian biographical dictionary]. Saint-Petersburg, 1905. Vol. 14, pp. 320—321. [In Russian].
30. Strukevych O. Poletyky [Poletyks] // Istoriiia Ukrainy v osobakh: Kozachchyna [History of Ukraine in figures: Cossacks] / V. Horobets, O. Hurzhii, V. Matiakh ta in. (Auth.-Comp.). Kyiv, 2000. P. 284. [In Ukrainian].
31. Chastnaia perepiska Grigoriia Andreevicha Poletiki [Private correspondence of Hrigory Andreevich Poletika]. *Kievskaiia starina* [Kyiv Antiquity]. 1894. June. Pp. 496—513. [In Russian].
32. Chastnaia perepiska Grigoriia Andreevicha Poletiki [Private correspondence of Hrigory Andreevich Poletika]. *Kievskaiia starina* [Kyiv Antiquity]. 1895. May. Pp. 238—262. [In Russian].
33. **Chastnaia perepiska Grigoriia Andreevicha Poletiki [Private correspondence of Hrigory Andreevich Poletika].** *Kievskaiia starina* [Kyiv Antiquity]. 1893. June. Pp. 491—505. [In Russian].
34. Chelovekoliubie (K izdateliu iz Romen) [Humanity (To the publisher from Romny)]. *Russkie anekdoty voennye, grazhdanskie I istoricheskie izdannye Sergeem Glinkoiu v trekh chastiakh* [Russian jokes military, civil and historical published by Sergei Hlinka in three parts]. Moscow, 1820. Pt. 2, pp. 66—69. [In Russian].
35. Fond Al. 502/ 10. Unit 13. Fols. 22—23. V.V. Tarnovsky Chernihiv Regional Historical Museum.
36. Fond Al. 502/ 38. Unit 2. V.V. Tarnovsky Chernihiv Regional Historical Museum.
37. Fond Al. 502/ 38. Unit 3. V.V. Tarnovsky Chernihiv Regional Historical Museum.
38. Fond Al. 502/ 38. Unit 21. V.V. Tarnovsky Chernihiv Regional Historical Museum.
39. Fond Al. 502/ 38. Unit 13. V.V. Tarnovsky Chernihiv Regional Historical Museum.
40. Fond Al. 502/ 38. Unit 4. V.V. Tarnovsky Chernihiv Regional Historical Museum.
41. Fond Al. 502/ 38. Unit 5. V.V. Tarnovsky Chernihiv Regional Historical Museum.
42. Fond Al. 502/ 38. Unit 8. V.V. Tarnovsky Chernihiv Regional Historical Museum.
43. Fond Al. 502/ 38. Unit 9. V.V. Tarnovsky Chernihiv Regional Historical Museum.
44. Fond Al. 502/ 38. Unit 15. V.V. Tarnovsky Chernihiv Regional Historical Museum.
45. Fond Al. 502/ 38. Unit 16. V.V. Tarnovsky Chernihiv Regional Historical Museum.
46. Fond Al. 502/ 38. Unit 17. V.V. Tarnovsky Chernihiv Regional Historical Museum.
47. Fond Al. 502/ 38. Unit 35. V.V. Tarnovsky Chernihiv Regional Historical Museum.
48. Fond Al. 502/ 38. Unit 37. V.V. Tarnovsky Chernihiv Regional Historical Museum.
49. Skinner Q. *Liberty before Liberalism*. Cambridge University Press, 1998. 142 p. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139171274>

Received on March 5, 2025

Tetiana Lytvynova

Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine)

ORCID: 0000-0002-8682-2819

E-mail: litvinova.tf@i.ua

SPEECHES OF VASYL POLETYKA AS SOURCE
FOR INTELLECTUAL HISTORY OF UKRAINE
OF FIRST HALF OF 19TH CENTURY

The aim of the article is to introduce into scientific circulation a set of published and archival speeches by Vasyl Poletyka in order to create additional opportunities for the reconstruction of his intellectual biography and conceptual rethinking of his role in the intellectual space of Ukraine. **The methodological basis** of the work was the approaches of historical biography, source studies, and archaeography to the analysis and presentation of published and archival materials. An important methodological guideline was also a contextual approach aimed at including sources in the widest problem-thematic and interdisciplinary spaces. **The scientific novelty** lies in the fact that for the first time archival sources are introduced into scientific circulation, the information potential of which is capable of significantly expanding the understanding of V. Poletyka's public activities, of the intellectual situation in Dnieper Ukraine in the first half of the 19th century, and of the role of the nobility in the history of Ukraine. The circumstances of the speeches' delivery and subsequent publication are presented in a biographical context. Attention is drawn to the need to consider the proposed texts as an important source for studying Ukrainian oratory and journalism of the first half of the 19th century. The uniqueness of the complex of V. Poletyka's speeches and the exceptional significance of V. Poletyka in the public space of Left-Bank Ukraine are emphasized. **Conclusions.** This article completes more than 200 years of heuristic and editorial work on the introduction of V. Poletyka's complex of speeches into public and scientific circulation. As a result, twelve texts from 1801—1835 were discovered and published. During the speaker's lifetime, 4 speeches were published, and through further archeographic processing, another 4 were published. The complex of speeches of one of the leaders of the Left-Bank Ukraine nobility of the late 18th — first half of the 19th centuries creates information conditions for studying the content of texts, rhetorical strategies, and material practices in various problem-thematic and disciplinary dimensions.

Key words: archival source, historical source studies, historical biography, intellectual history of Ukraine, Vasyl Hryhorovych Poletyka, Ukrainian journalism of the 19th century.